

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНОСТ: О ДЕЛУ БОРИСЛАВА РАДОВИЋА

(Зборник радова *О поезији и поетици Борислава Радовића*,
приредио Драган Хамовић, Институт за књижевност и уметност,
Библиотека града Београда, Чигоја штампа, Београд, 2017)

*„Ниједан песник, ниједан уметник нема за себе целовито
значаје. Његов значај, оцена његовог дела јесте оцена његовог
односа према мртвим песницима и уметницима.“* (Т. С. Елиот,
Традиција и индивидуални таленат)

Зборник радова о поетском и поетичком делу Борислава Радовића, објављеном од стране тако важног националног културног центра какав је Институт за књижевност и уметност, представља изузетан допринос проучавању дела овог писца и потврду значаја Радовићеве поезије и есејистике за савремену српску књижевност. Ово је, поред тога, и очекивани правац истраживања Института, с обзиром на усмерење пројекта „Смена поетичких парадигми у српској књижевности XX века: национални и европски контекст“ у оквиру којег је зборник настао. Према оци Михајла Пантића, Радовићево дело мора ући и у најригорознију антологију српске поезије; она је за нашу националну књижевност парадигматична и у вредносном и у поетичком смислу. И заиста, поезија Борислава Радовића не само да повезује српску књижевност са тековинама симболизма и авангарде, она је у сталном дослуху са различитим поетичким парадигмама, јер је динамична и способна за трансформацију; истовремено, она заузима препознатљиво и стабилно место у српској књижевности.

Више од четиристо страница зборника садржи двадесет и три рада са научног скупа одржаног 2015. године у организацији Института и Библиотеке града Београда. Ако је уопште могуће утврдити главна тежишта критичких елаборација у зборнику, онда би то засигурно био проблем традиције (и ерудиције) у Радовићевом опусу. У центру интересовања нашли су се Радовићева

експлицитна поетичка схватања у есејистици, а затим и проблем митске палимпсесности у пишевој поезији. Аутори остају на трагу ранијих истраживача у смислу да песников опус проучавају у оквирима симболизма, неосимболизма и неонадреализма, уз извесне допуне и продубљивања досадашњих разумевања ове проблематике.

Радовићев концепт „поетичког динамизма“ представља својврстан пишев поетички амблем, с обзиром на то да у себи сајима симболистичку традицију на којој Радовић гради своја схватања поезије; као такав, овај појам нашао се у фокусу истраживања два уводна рада зборника. Према мишљењу Јована Делића, појам поетичког динамизма указује на средишње интересовање Боре Радовића, а то је онтологија песме схваћена у валеријевском кључу, као процес или појесис. Овај појам указује на праксу строгог и самосвесног приступа стварању, којом се може објаснити и дуг период Радовићевог књижевног ћутања (1971–1983), и поједине карактеристике његове поезије (предани рад на језику, разноврсност метричких решења, тематизација природе песме, интертекстуална прожимања, и слично). Строгост и брижљивост поступка, као и способност за поетску метаморфозу Радивоје Микић види као битне карактеристике Радовићевог песничког опуса. Поменути дисконтинуитет у песниковом стварању Микић тумачи као период реоријентисања и успостављања критичког односа према дотадашњем песничком раду путем трагања за новим изражајним могућностима у оквиру истог поетичког концепта, јер променом смера у сфери тематике, односа према изванјезичкој стварности, стила (са јасним заокретом према хуморно-ироничној перспективи) и форме, Радовић ипак остаје на фону симболистичке поетике, али истовремено отвара текст, чини га доступнијим за читаоца.

Херменеутичка интерпретација песме „Млеко и мед“ у раду Драгана Стојановића одскаче од осталих прилога у зборнику, јер нема критичке апаратуре; утисак је, међутим, да је истакнут положај овог рада у оквиру зборника (рад је трећи по реду) оправдан тиме што његова анализа указује на вишезначност и неухватљивост Радовићевог текста. Наредни рад нарочито потврђује такве закључке, с обзиром на то да Мирослав Пантић за предмет свог излагања узима митске елементе у песниковом опусу. Пантић инсистира на митском моделу мишљења као специфичном модерни-

стичком коду Радовићеве поезије и/или њеној логици аутореференцијалности, што наговештене смислове његових песама чини практично непреводивим. Аутор истиче четири очигледности које су се стабилизовале у његовом вишедеценијском ишчитавању Радовића (одсуство јасног тематског и смисаоног тежишта песме; посебност песме као „света у свету“ у којем важе другачија правила; обиље предметности; деперсонализованост лирског субјекта), истичући да је код овог песника „референтност [...] уздигнута на неки алгоритамски неухватљив степен“, те да је његова поезија „прозрачна и готово археолошки вишеслојна“.

И уредник зборника, Драган Хамовић, тежњу за „нултом тачком изражавања, на међи предсвести и свести“ у Радовићевој поезији тумачи као „чежњ[у] за првобитним нередом и рајским незнањем“. Хамовић истражује наслеђе као окосницу поезије и есејистике Борислава Радовића, схватајући наслеђе у оквирима Елиотовог разумевања истог. Радовићев приступ култури обележен је урањањем у језик, што подразумева, између осталог, истраживања могућности матерњег језика ради проналажења личне мистичке партиципације са тлом. Однос према песничкој традицији је, међутим, амбивалентан, што се, опет, јасно читава у односу према језику, који се може посматрати и као „урањање у традицију“, односно признање присуства других у сопственом песничком гласу, и као депатетизација овог односа, односно коментар на споља наметнуте захтеве за идеолошким ангажманом поезије.

Горан Радоњић проучава поетику Борислава Радовића из аспекта Калерових конвенција читања, закључујући да Радовићева поезија спаја две стратегије, читање песме као епифаније и читање песме као рефлексije о самој поезији. Читати Радовићеву песму као епифанију значи признати митско време или свевреме за њену стварност, чак и у оним песмама у којима полазиште не представља нека митолошка реминисценција, него призор из непосредне стварности. Према Радоњићевом мишљењу, епифанијски аспект поезије Боре Радовића је изразито комплексан јер настаје укрштањем трију елемената који су базични за целокупну његову поетику – стварности, традиције и процеса стварања; само присуство ових елемената начин је на који писац успоставља континуитет са својим претходницима.

Бојана Стојановић Пантовић проучава полиморфичност поезије Борислава Радовића, фокусирајући се на поетичко-естетичке

облике Радовићеве песме у прози у дијахронијском низу. С тим у вези ауторка осветљава специфичности морфолошког динамизма Радовићевог опуса у контексту малармеовске и валеријевске поетичке линије у вези са питањем недостатности језика и њему својственог језичког експеримента заснованог на својеврсној метафизичкој замени означитеља, због чега песма истовремено функционише на више семантичких равни.

И рад Јелене Новаковић прати поменуто малармеовску и валеријевску линију утицаја на Радовићева аутопоетичка схватања, и то у вези са проблемом комуникативности поезије, односа према језику и форми, карактеристичним темама, односа према читаоцу и статусу аутора (Новаковићева Бартов концепт о „смрти Аутора“ повезује са Малармеовим „позитивним нико“ и Валеријевим схватањима аутора), као и могућношћу одбране поезије њом самом. С тим у вези, ауторка истиче Радовићев став да песник може више да помогне свом народу прослављајући његов језик неголи историју.

У вези са проблемом неестетичких функција поезије нарочито је значајан есеј „Читајући Вергилија“. Борислав Радовић спев античког писца интерпретира кроз релацију моћ – песништво, при чему се „Енеида“ посматра истовремено и као израз и као средство легитимизације римске државе. Полазећи од поменутог есеја, Саша Радојчић истражује питање ангажмана и статуса поезије, и с тим у вези проблем адресата као наручиоца и/или идеалног читаоца. Повлачећи паралелу између политичког значаја Вергилијевог епа и статуса савременог песништва које нема свог наручиоца и које је стога приморано да се легитимише собом самим, Радојчић уочава да је у оба случаја реч о виду транспоновања моћи, те да је песников неумољив рад на језику вид досезања онога шта песништво јесте – „праве мере, наших људских сврха“. Мина Ђурић долази до истог закључка: због недостатка непосредног наручиоца императив савременог стваралачког чина садржан је у самосвесности; писац је приморан да интериоризује наручиоца текста путем активног дијалога са традицијом. Ауторка заснива разлику између два типа стваралачких субјеката на игри речи сирински – сиренски, сагледавајући је кроз облике егзистенцијализације песме код Радовића и начине интеризације наручиоца текста.

Есеј о Вергилију једна је од окосница и рада Петра Пијановића о типологији песништва код Боре Радовића. Пијановић се бави

положајем песника и његовим историјским конкретизацијама, изводећи паралелу између Радовићеве вредносне лествице песника и рангирања песника код Богдана Поповића и Т. С. Елиота, истичући истовремено значај који за Радовића имају тзв. „мали песници“ у историјском току књижевности.

Радовићево перманентно интересовање за ангажман литературе једна је од средишњих тема и његовог есеја о Оскару Давичу, који Јелена Панић Мараш чита и као својеврсну апологију поезије, али и полемику Радовића са надреализмом у вези са питањем природе стварања, односа песништва према стварности, концепције „невиности речи“ и слично.

Рад Светлане Шеатовић о експлицитним и имплицитним ставовима о поезији код Боре Радовића истиче се ширином захваћених Радовићевих текстова, како оних поетских, тако и оних поетичких. Сличан предмет интересовања има и Јана Алексић, која у оквиру симболистичке књижевноисторијске типологије разматра ауто-поетологију, аутопоетику и аутопоетичности Борислава Радовића. Радовић песму види као аутономну језичку област што показује и његов однос према процесу настанка песме: поезија настаје укрштањем интуитивног и интелигибилног приступа, јер је само комбинацијом та два могуће приступити вечно неухватљивом бићу поезије. У Радовићевој спремности да експериментише са језиком као „белином“, „тишином“ и „празнином“, ауторка види превазилажење модернистичких оквира и знак поетичког динамизма о којем је већ било речи. Тако је однос према аутопоетици код Радовића „континуирано поливалентан“, што се види као „верификована доследност [...] аутопоетичке недоследности“. Поред тога, однос према језику је дефинисан у терминима лакановске психоанализе, и преко тога се основна особина трансцеденталног субјекта код Радовића одређује као „отуђење у означитељу“. Поетичност је основна Радовићева стратегија, а она је превасходно заснована на употреби речи у аутотеличној функцији. На крају, Радовић се види као антиципатор транссимболичког поетичког модела у српској књижевности.

У проучавању учешћа мита и митског у трећој фази стварања Борислава Радовића, Миломир Гавриловић полази од критичких схватања претходних тумача песниковог дела у вези са употребом ироније и са њом скопчаних техничких решења (употреба риме,

„неодговарајуће“ лексике, понављања, спајање високог и ниског стила), што га доводи до закључка да је инкорпорирање мита код овог песника вид поступка, односно, средство уобличавања поетских искустава. Мит тако постаје и „проводник (ауто)поетичког искуства“ јер се митско „повлачи [...] пред истином песничког“, и средство успостављања континуитета и комуникације (и афирмативне и релативистичке) са архетипским у савременим оквирима.

Овакав Радовићев однос према миту за Николу Маринковића показатељ је песникових модернистичких тенденција. Маринковићева анализа за тему има трансформацију митских парадигми о простору рајског врта и фигури претка у Радовићевом песничком опусу. Аутор подвлачи да је употреба поменутих митских сижеа својеврстан аутопоетички исказ који се због своје протежности у Радовићевом делу мора схватити као поетема. Ресемантизација ових архетипских представа путем ауторефлексивног поетског модела не представља само деконструисање мита ради афирмације индивидуалности схваћене у хуманистичком кључу, већ и облик поновног успостављања континуитета са савременошћу на фону језика и поезике.

Са нешто већим амбицијама, бар када је реч о општости теме, Слађана Јаћимовић обрађује проблем топонима културе у песниковом делу. Ерудитност Радовићеве поезије и његово интересовање за проблеме језика за ауторку су сигнал за тумачење лирског субјекта као простора сусрета и преплитања културног наслеђа. У складу са тим, Јаћимовић указује на митске, историјске, културолошке и друге реминисценције у одабраним песмама Боре Радовића.

Мотив лавиринта из збирке „Маина“ Драгана Грбић узима као метафоричку ознаку и за борбу читаоца са херметичношћу Радовићеве поезије и за напоре стваралачког субјекта у драматичној потрази за правом речју. Лавиринт је и метатекстуална ознака за поетичке особености поменуте збирке, пре свега поступак понављања и умрежавања „метапоетск[их] рукав[аца] Радовићеве лавиринтовидне путање *Маине*“. У збирци се кроз понављање (које је у вези са композиционим решењима, распоредом основне грађе, мотивима, метриком и стилским средствима) остварују „спиралне вертикалне структуре“ којима се варирају и продубљују основне теме остварења. Занимљива је и опсервација о пореклу еуфоније у

збирци, коју ауторка доводи у везу са „Морелазом“ Сен Цона Перса, коју је Радовић преводио непосредно пре него што ће објавити „Маине“.

Радовићево окретање свакодневници као теми наставак је тенденције која је у српској књижевности започета са Попом (збирка „Кора“, 1953). Овакво песниково опредељење означило је одустајање од великих метафизичких тема и од недовољно јасног певања у оквиру неосимболистичког проседеа у првих пет његових збирки. Отварање Радовићеве поезије према свакодневници Марко Аврамовић превасходно види као постмодернистички подстицај. За разлику од већег броја истраживања у којима је митски и историјски подтекст стављен у први план, Аврамовић расправља о оним песмама које имају искључиво „реалистички и дескриптивни карактер“ и чији је примарни циљ да „прикажу једну ситуацију – сцену, да нам је визуелно представе [...] пратећи смернице једног посебног књижевног жанра – *жанра слике*“. Поред експлицитног указивања на овај жанр у појединим песмама, Аврамовић сматра да су Бодлерове „Париске слике“ („Сплин у Паризу“), које је Радовић и преводио, несумњиво морале бити узор за огледање у овом жанру. Ово потврђује и истраживање Соње Веселиновић, која се бави преводилачком поетиком Борислава Радовића и њеном реализацијом у преводу „Париског сплина“. Ауторка прави паралелу између новинског жанра *fait divers* (фр. *различите ствари*) који користи француски песник и „записа, цртица, песама у прози“ који су у основи Радовићеве збирке „Неке ствари“, уочавајући да је подстицај за утемељеност ових лирских фрагмената на истинитим и безначајним догађајима из стварног живота, приказаних из субјективне перспективе, морао доћи управо из поменуте Бодлерове збирке.

Тематиком се у зборнику издваја и рад Владана Бајчете о облицима комике на корпусу Радовићевих песама из збирке „Песме 1971–1982“ написаних у метрички строго организованим катренима. Поред више типова ироније, која је у критичкој литератури већ доведена у везу са овим типом Радовићевих песама, Бајчета уочава и низ других комичких поступака (пародију, персифлажу, цинизам, карикатуру) који су у литератури превиђани, и утврђује функције „сложене поетске игре“ засноване на употреби комике и анахроног метричког облика какав је катрен.

Другачијег усмерења у односу на остале радове у зборнику јесте и истраживање Соње Миловановић о видовима трансгресије поетског знака кроз различите нивое песме. Уочено је да пренос или прелаз као песнички поступак, уписан и у семантичку и у структурну раван песама, прати све фазе Радовићевог стваралаштва, због чега је такав поступак означен као *модел* преноса. Улогу „преносника“ имају поједини (двоструко употребљени) знакови, попут термина из граматике или горепоменутог појма лавиринта, који истовремено упућују и на себе и на несагласје између језика и слике, вршећи тако „бескочначну семиозу песничког света“ и потврђујући Радовићево интересовање за само биће језика.

Анализираним корпусом у зборнику се издваја и рад Сање Париповић Крчмар. Наиме, док остали аутори своја тумачења заснивају махом на Радовићевим песамама друге и треће фазе, Париповић Крчмар у центар интересовања ставља његову прву песничку збирку, ону које се песник касније одрекао. Проучавајући положај ове збирке у књижевном контексту педесетих и шездесетих година, ауторка уочава неосимболистичке одлике које ће у потоњем Радовићевом раду еволуирати до степена песничке стратегије.

На крају, потребно је још једном истаћи да вредност представљеног зборника пре свега лежи у продубљивању схватања о компатибилности поетике и поезије Борислава Радовића. Поред тога, зборник је отворио нова поглавља у бављењу песниковим радом, нарочито у питањима хумора, употребе појединих жанровско-типолошких облика, и односа према савременим поетикама, а као такав представља стимулативну базу за даља истраживања како дела Борислава Радовића, тако и српске поезије 20. и 21. века.

*Оливера С. Марковић**
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

* oliveraomarkovic@gmail.com